

VIII

RAD AVNOJ-a I NACIONALNOG KOMITETA OD DRVARSKE OPERACIJE DO OSLOBOĐENJA BEOGRADA

Posle neuspelog vazdušnog desanta na Drvar, sedište Vrhovnog štaba NOV i POJ i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije preneto je na ostrvo Vis. U to vreme »međunarodni događaji razvijali su se tako da je trebalo da vrhovno predstavništvo naroda, Prezidijum i Nacionalni komitet, kao i Vrhovni štab, nađu takvo sedište gde će moći nesmetano da vrše svoju funkciju.«⁴⁰³ Na Visu je Nacionalni komitet preduzeo dalje mere za razvoj i jačanje organa narodne vlasti. Njegova povereništva postala su samostalni privredni i upravni organi, koji su rukovodili preko odgovarajućih resornih organa zemaljskih antifašističkih veća. Krajem jula on je izdao uputstvo o preuzimanju vlasti u novooslobođenim krajevima i velikim gradovima. Na osnovu tog uputstva narodnooslobodilački odbori su pristupili temeljitoj pripremi ne samo za preuzimanje vlasti već i za obnovu privrede. Te mere su omogućile da se u novooslobođenim područjima brzo normalizuje život i energično pristupi obnovi zemlje, a u prvom redu obnovi saobraćaja. U avgustu i septembru doneseni su pravilnici i poslovnici za rad povereništva Nacionalnog komiteta.

Jedna od najznačajnijih mera koje je NKOJ preduzeo na Visu jeste, svakako, borba za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Dolaskom Vrhovnog štaba na Vis olakšan je dodir sa zapadnim saveznicima, pod čijom je zaštitom delovala jugoslovenska izbeglička vlada u Kairu. To, kao i odluka Teheranske konferencije, omogućilo je da se uspostavi još tešnja saradnja s njima i reše mnoga važna pitanja.

⁴⁰³ peti kongres KPJ, stenografske beleške, Kultura, Beograd, 1949., str. 82.

Krupne vojno-političke pobjede naroda Jugoslavije u toku trogodišnje borbe izazvale su krizu jugoslovenske emigrantske vlade. Da bi ovu vladu održali, saveznici su, posle opreznih političkih opita, nastojali da je izmire s rukovodstvom NOP-a u zemlji.

Sporazum Tito — Britanska vlada je težila da se odluke Šubašić Teheranske konferencije u odnosu na Jugoslaviju što pre sprovedu u život, ali su kralj i izbeglička vlada i dalje pravili sve moguće smetnje.⁴⁰⁴ Posle pada Purićeve vlade, 24. maja, kralj je, podstaknut krajnje reakcionarnim elementima, otezao da poveri mandat novom predsedniku vlade.⁴⁰³ Ali je on ipak, 30. maja, na prijemu kod Vinstona Čerčila, pristao da dužnost predsednika vlade poveri dr Ivanu Šubašiću, i to svojim ukazom od prvog juna potvrdio. Šubašić je odmah preduzeo mere da što pre postigne sporazum sa rukovodiocima narodnooslobodilačkog pokreta u zemlji, što je upravo bilo i u skladu sa političkim nastojanjima saveznika.

Odgovorni krugovi na Zapadu zahtevali su da se, kao uslov za priznavanje postojećeg stanja u Jugoslaviji, nađe neki put za saradnju između Šubašićeve vlade i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Njihova prvobitna zamisao bila je da se formira jedinstvena jugoslovenska vlada sa Šubašićem na čelu. Ali je takva kombinacija ubrzo propala kao nerealna. Umesto toga došlo je sredinom juna na ostrvu Visu do sastanka između Josipa Broza Tita, predsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, i Ivana Šubašića, predsednika kraljevske vlade. Na ovom sastanku je Šubašić pokušao da likvidira Nacionalni komitet tražeći njegovo fuzioniranje s Trtaljevskom vladom. Pozivajući se na Ustav od 1931, on je isticao da je kralj vrhovni komandant svih oružanih snaga u Jugoslaviji. Nacionalni komitet je takve i slične mahinacije Šubašićeve brzo razbio energičnim stavom zasnovanim na

⁴⁰⁴ 1. juna Teheranskoj konferenciji (1. decembra 1943. godine) zaključeno je da se Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije pruži materijalna pomoć. U vezi s tim, Purićeva vlada, u kojoj je Draža Mihailović bio ministar vojske, ubrzo je došla u političku krizu, te je bila prisiljena da podnese ostavku.

«Dvadeset četvrtog maja Cerčil je u Donjem domu dao izjavu da je Purić podneo ostavku. Međutim, 25. maja Purić je uputio depešu Konstantinu Fotiću, ambasadoru kraljevske vlade u Vašingtonu, u kojoj pored ostalog kaže: »Iako je g. Cerčil 24 maja u Donjem domu dao izjavu da sam podneo ostavku, to nije tačno. Ulažem velike napore, uz milost Njegovog kraljevskog Veličanstva, da sastavim novu vladu« (Diplomatski arhiv DSIP, FNRJ. Dubrovnik, depeša predsedništva kraljevske vlade pov. br. 339 od 25. maja 1944 — bez reg. broja).

tekovinama oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. Pregovori su završeni 16. juna potpisivanjem sporazuma, koji se imao objaviti posle obrazovanja Šubašićeve vlade.

Prema odredbama ovog sporazuma kraljevska vlada je morala biti sastavljena od demokratskih elemenata koji se nisu kompromitovali u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Njena glavna dužnost je bila da organizuje pomoć NOVJ, stara se za prehranu stanovništva i dovede u sklad rad predstavništva u inostranstvu s potrebama naroda i narodnooslobodilačke borbe. Šubašićeva vlada je priznala tekovine trogodišnje borbe naroda Jugoslavije, odajući priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci, a u isto vreme osudila sve kolaboracioniste u zemlji. Sa svoje strane, Nacionalni komitet je dao saglasnost da o konačnom državnom uređenju odluči narod posle oslobođenja cele zemlje, da u vladu Šubašića uđu Sreten Vukosavljević i Drago Marušić (kao saradnici NOP-a, ali ne i kao njegovi predstavnici) i da u London uputi svog predstavnika koji će sa predstavnikom kraljevske vlade koordinirati saradnju u borbi protiv neprijatelja.

Sporazum Tito—Šubašić je predstavljao još jednu krupnu političku pobjedu NOP-a. Borba naroda Jugoslavije i njena NOV zvanično su priznate a sve odredbe Drugog zasjedanja AVNOJ-a ostale su netaknute. »Ustupak je ustvari samo u tome da je zasada praktički skinuto sa dnevnog reda pitanje priznanja NKOJ-a, a otvorena perspektiva za spajanje NKOJ-a i vlade u inostranstvu ukoliko će vlada iskreno primenjivati taj sporazum«. ⁴⁰⁶ Obostrane obaveze imale su da posluže jačanju borbe protiv okupatora i učvršćenju međunarodnog položaja nove Jugoslavije.

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije bio je za ovakav sporazum iz političkih razloga, uveren da on ni u kom slučaju ne može negativno uticati na dalji razvoj narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije, niti oslabiti rukovodeću ulogu radničke klase i KPJ u postizanju ratno-revolucionarnog cilja. Garancije su za to, pored ostalog, monolitno političko jedinstvo ogromne većine naroda i jaka oružana sila — revolucionarna NOV Jugoslavije. Sporazum je mogao samo učvrstiti međunarodni položaj nove Jugoslavije i, u krajnjoj liniji, samu narodnu vlast. Uspostavljanje neposrednih veza između Vrhovnog štaba i savezničkih komandi, koje je usledilo odmah iza toga, značilo je definitivnu političku i vojnu afirmaciju narodnooslobodilačkog pokreta u međunarodnim razmerama i osudu politike izbegličke vlade i njenih pristalica u zemlji i inostranstvu.

⁴⁰⁶ Istorijско odeljenje Centralnog komiteta SKJ — pismo NKOJ-a od 23. juna 1944 (inv. br. 6989).

Posle ovog sporazuma saveznici su vršili pritisak na Nacionalni komitet da se što pre formira zajednička vlada. Oni nisu bili zadovoljni duhom sporazuma kojim su priznate sve tekovine NOB, već su nastojali svim silama da očuvaju pozicije starog režima. Tako je saveznička komanda u Italiji pozvala predsednika Nacionalnog komiteta na pregovore oko obrazovanja jedinstvene vlade. Na sastanku Centralnog komiteta KPJ od 30. juna, pošto je razmotrena situacija donesena je odluka da se odbije ovaj poziv, jer su pregovori između vlade u emigraciji i Nacionalnog komiteta unutrašnja stvar jugoslovenskih naroda, i saveznici nemaju pravo da se u to mešaju. Odlučan stav CK KPJ slomio je nastojanje velikih sila da nametnu svoju volju našim narodima.

Po povratku u London Šubašić je 7. jula obrazovao novu vladu u koju su ušla lica koja su pokazivala određene simpatije prema NOP-u.⁴⁰⁷ Nova vlada Ivana Šubašića, kao predstavnik liberalne buržoazije, pored veštih mahinacija kojima se diskretno služila protiv interesa NOB, povelala je delimičnu borbu i protiv desne reakcije, čiji su predstavnici — velikosrpski hegemonisti — godinama rukovodili radom emigracije. Ti reakcionarni elementi imali su neograničenu vlast u emigraciji, komandovali su slabim vojnim snagama, razmetali se izdašnim svotama novca i služili se bestidnim metodama lažne propagande. Nova vlada se Viškim sporazumom obavezala da ukloni kolaboracioniste iz državnog aparata. Kraljevim ukazom ukinut je kraljevski amblem na svim ratnim i pomorskim zastavama, blokirana su novčana sredstva u inostranstvu,⁴⁰⁸ rasformirana

⁴⁰⁷ pored Ivana Šubašića u novu vladu su ušli: Sava Kosanović, Izidor Cankar, Drago Marušić, Juraj Šutej i Sreten Vukosavljević.

⁴⁰⁸ Sredinom marta 1944. Nacionalni komitet uputio je saveznicima zahtev da se stavi embargo na novčana sredstva kraljevske vlade, koja je ona bezdušno rasipala u lične svrhe, za pomoć četnicima Draže Mihailovića i za propagandu protiv NOB. No, i pored toga, 31. marta iste godine upućeno je Draži Mihailoviću 25.000.000 dinara, 1.000 napoleona u zlatu i 30.000 dolara, a 19. maja: 7.000.000 dinara, 2.000.000 francuskih franaka i 75.000 dolara (Diplomatski arhiv DSIP FNRJ, Dubrovnik — predsedništvo vlade, st. pov. 168 i 219/44, bez reg. broja).

Jugoslovenska vlada raspolagala je u leto 1944. sledećim finansijskim sredstvima: 2.194 zlatne poluge sa 876.294.991 unca finog zlata, 3.956 vrećica zlata sa 463.320.360 unci finog zlata, 1.862.000 dolara kod Federalne rezervne banke («Federal Reserve Bank») u Njujorku; 3.000.000 dolara kod Centralne banke u Carigradu. 20.000.000 francuskih Iranaka uzetih na zajam marta 1944. od francuske vlade generala De-Gola i 1.687.000 švajcarskih franaka kod Nacionalne banke u Cirihi. Lični rashodi Purićeve vlade dosegali su sumu od 3.000.000 dolara i jedno tromesečje (Diplomatski arhiv DSIP, Beograd, sanduk 81, bez reg. broja).

je novinarska agencija »Presbiero« i redakcija »Bazovice« koja je godinama širila klevete o narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji.

Ministarstvo vojske i mornarice jugoslovenske kraljevske vlade imalo je izvesne snage u Egiptu, Rodeziji, Alžiru i Malti —• ukupno 710 vojnika i oficira, 341 mornara (sa dve motorne torpiljerke, jednom podmornicom i jednom korvetom) i 807 avijatičara. Ovim snagama rukovodio je Odeljak Vrhovne komande u Kairu. Na sednici od 7. oktobra kraljevska vlada je donela odluku da celokupno vojno osoblje van otadžbine odmah stupi u NOVJ. Kolaboracionisti, koji su za vreme Purićeve vlade prebegli iz zemlje, kao i svi oni koji su odbili da se pokore ovim naredbama vlade, imali su biti smatrani kao izbeglice, a materijalna pomoć im je uskraćena. Međutim, vlada nije preduzimala odgovarajuće mere da se ovi ukazi sprovedu u život. Kad je na položaj ministra vojske došao general Ristić, reakcionarni elementi u emigrantskoj vojsci opet su postali aktivni. Ristić je opovrgnuo naređenja oružanim snagama o prelasku na stranu NOVJ. U Italiji i u Švajcarskoj on je, uz pomoć generala Petra Zivkovića, pokušao da stvori vojne jedinice od malobrojnih pristalica među ratnim zarobljenicima bivše jugoslovenske vojske, koji su se u to vreme nalazili u savezničkim logorima. Ristić se nadao da će novoformiranim jedinicama osigurati aktivno učešće na savezničkom frontu u Italiji i na taj način bar donekle popraviti ugled emigrantske vojne klike u očima saveznika. Zahvaljujući radu odbora NOP među ratnim zarobljenicima, ova akcija ministra Ristića potpuno je propala i on je bio prisiljen da podnese ostavku. Ali je vlada i dalje odugovlačila s likvidiranjem vojnih snaga u inostranstvu — sve do formiranja jedinstvene vlade u Beogradu.⁴⁰⁹

Servisi Crvenog krsta u inostranstvu reorganizovani su i izrađen je plan po kome je trebalo da se oni postepeno objedine sa Crvenim krstom u zemlji. Oni su preuzeli brigu oko slanja pomoći jugoslovenskim zarobljenicima, kojih je tada bilo oko 140.000. Na sastanku glavne direkcije Administracije ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu (Unra) u Vašingtonu, 19. jula, ministar vlade Sava Kosanović postavio je pitanje o slanju hitne materijalne pomoći stanovništvu na oslobođenoj

⁴⁰⁹ Do početka februara 1945. na Bliskom istoku su se nalazile sledeće vojne snage vlade u emigraciji: 111 oficira, 118 podoficira i 221 vojno i građansko lice na službi u vojsci. (Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta SKJ — inv. br. 7365). U zapadnim zemljama i Americi: 96 oficira, 54 podoficira i 129 vojnika i vojnih službenika (Diplomatski arhiv DSIP, Dubrovnik, Izveštaj predsednika vlade Ivana šubašića od 19. februara 1945, k. 1231 — bez reg. broja).

teritoriji Jugoslavije, koju je još 16. aprila pismeno zatražio predsednik Nacionalnog komiteta. Međutim, ovo pitanje je rešeno kasnije. Vlada je 28. jula povelala pregovore sa britanskim Ministarstvom transporta («Ministry of War Transport») o povratku 68 brodova (oko 470.000 tona nosivosti) Trgovačke mornarice, koji su tokom rata prešli pod britansku zastavu i dobili britansku posadu.

Vlada Ivana Šubašića težila je da kod saveznika bar donekle povрати ugled koji su ranije vlade, svojom krajnje reakcionarnom politikom, potpuno izgubile. Ona je nastojala da dobije priznanje savezničkih vlada, jer samo u tom slučaju mogla da igra ulogu saveznika u antihitlerovskoj koaliciji. Zato je, pre svega, želela da s vladom SSSR uspostavi normalne odnose koji su za vreme Purićeve vlade, naročito posle ostavke Stanoja Simića na položaj ambasadora u Moskvi, 10. marta 1944, zapali u ozbiljnu krizu. Verbalnom notom od 29. jula vlada SSSR priznala je vladu Ivana Šubašića i izrazila spremnost da podrži njen rad u duhu sporazuma Tito—Šubašić. U ovakvim povoljnim uslovima Šubašić je, 22. septembra, ponovo naimenovao Stanoja Simića za ambasadora u Moskvi. Vlada SAD, preko svoga otpravnika poslova, 30. jula priznala je novu vladu i odobrila sporazum Tito—Šubašić. Na taj način saveznici su, posle tri godine uporne i teške borbe, priznali sve tekovine NOB, a NOVJ zvanično proglasili svojim saveznikom.

**Otpor reakcije
sporazumu Tito
— Šubašić**

Krajnje reakcionarne snage, kako one u zemlji tako i one u inostranstvu, nezadovoljne sporazumom Tito—Šubašić, na koji su gledale kao na gubitak poslednjih svojih političkih pozicija, požurile su da izraze nepoverenje Šubašićevoj vladi a odanost kralju i dinastiji Karađorđevića. U svojim kombinacijama one su se i ovog puta oslanjale na četnike Draže Mihailovića, iako su ovi već bili izgubili svaki oslonac i podršku naroda. Tako je 20. jula četnički Centralni nacionalni komitet kraljevine Jugoslavije sazvaó u zemlji konferenciju predstavnika kolaboracionističkih partija.⁴¹⁰ Tom prilikom je donesena rezolucija o nepriznavanju sporazuma Tito—Šubašić, a sve odluke vlade Šubašića proglašene su bespravnim. Ovom političkom akcijom četništvo je došlo u direktan sukob s kraljevskom vladom, koja je godinama pomagala i rukovođila snagama Draže Mihailovića, smatrajući četnički pokret svojim najjačim političkim kapitalom. Ovu četničku rezoluciju podržala je većim delom emigracija u inostranstvu.

⁴¹⁰ Mesto konferencije nije utvrđeno.

Posle sporazuma Tito — Šubašić, emigrantski reakcionarni elementi preneli su centar svoje delatnosti sa Bliskog istoka u Italiju. Na inicijativu Zivka Topalovića, 18. avgusta je formirana u Rimu Srpska liga, koja je radila za račun Draže Mihailovića. Bivši velikosrpski elementi u Rimu — vladika Irinej Obradović, Adam Pribićević, Vukotić i Dobović — formirali su 26. avgusta Balkan klub, koji je imao zadatak da sve balkanske reakcionarne elemente okupi u borbu protiv NOP-a. Početkom septembra je slovenačka emigracija, sastavljena od predstavnika socijalista (Gern), liberala (Kuzafura) i klerikalaca (Godin), obrazovala jedinstvenu reakcionarnu stranku — Slovensku zvezu, koja je 16. septembra sklopila savez sa Balkan-klubom.

U Švajcarskoj je bivši kraljevski poslanik Jurišić obrazovao 6. septembra Balkan klub — sekciju za Švajcarsku. Nekoliko dana kasnije u Bernu je emigrantska frakcija Hrvatske seljačke strane, pod rukovodstvom Bruna Jutronića i Federika Goldonija, formirala odbor pod nazivom Spas Hrvata. Obe ove grupe, na zajedničkom sastanku 14. septembra u Cirihi, donele su rezoluciju kojom su vladu Šubašića proglasile odgovornom za propast monarhije i izrazile solidarnost sa Dražom Mihailovićem.⁴¹¹

Poverenje Šubašićevoj vladi otkazali su mnogi diplomatski i vojni funkcioneri. Na Bliskom istoku, pod rukovodstvom Milovana Radovanovića, direktora Presbiroa, i generala Mirkovića, šefa vojne misije i generalnog konzula u Bejrutu, formiran je 18. septembra odbor pod nazivom Velika Jugoslavija, s ciljem da okuplja sve one koji su otkazali poslušnost legitimnoj vladi, a u prvom redu vojna lica. Ova emigrantska grupa pokrenula je ponovo list »Jugoslovenski glasnik« i povelila neprijateljsku kampanju protiv NOVJ.⁴¹² U Vašingtonu je kraljevski ambasador Konstantin Fotić, kome je 10. juna oduzet agreman ambasadora, takođe vodio upornu borbu protiv sporazuma Tito — Šubašić. Izdašno pomagan od reakcionarnih elemenata u Americi, on je pokrenuo list »Srbobran«. Fotić je

⁴¹¹ Diplomatski arhiv DSIP, Dubrovnik, Izveštaj pomoćnika ministra spoljnih poslova Stojana Gavrilovića od 3. septembra 1944. Ivanu Šubašiću — bez reg. broja.

⁴¹² Zbog otpora emigracije na Bliskom istoku, vlada Ivana Šubašića bila je prisiljena da svojim dekretom od 28. avgusta 1944. naime, nuje pomoćnika ministra inostranih poslova Stojana Gavrilovića za delegata vlade na Bliskom istoku. Njemu su data ovlašćenja da sredi haotično stanje u diplomatsko-konzularnim predstavništvima, vojsci i ostalim vladinim ustanovama.

pisao pisma i memorandume vladi SAD i posećivao činovnike Ministarstva inostranih poslova radeći protiv interesa legalne vlade i naroda Jugoslavije.⁴¹³

Rad ovih emigrantskih grupa potpomagali su reakcija na Zapadu i rukovodstvo katoličke crkve u Vatikanu. Na inicijativu emigrantske grupe u Americi, a uz pomoć inostrane reakcije, u prisustvu predstavnika raznih reakcionarnih grupa u inostranstvu, održana je 6. oktobra 1944. konferencija u Rimu. Na konferenciji je zaključeno da se kralju Petru uputi delegacija sa generalom Petrom Zivkovićem na čelu, koja će, u ime predstavnika svih partija — učesnica na konferenciji, zahtevati da se raspusti vlada Šubašića. Upućen je memorandum zapadnim saveznicima u kome se uskraćuju prava političkog predstavnništva vladi u Londonu i traži odobrenje da reorganizovane jedinice kraljevske vojske učestvuju na frontu u Italiji. To je bio još jedan pokušaj reakcije da se razbije sporazum Tito — Šubašić i zemlja dovede do građanskog rata.

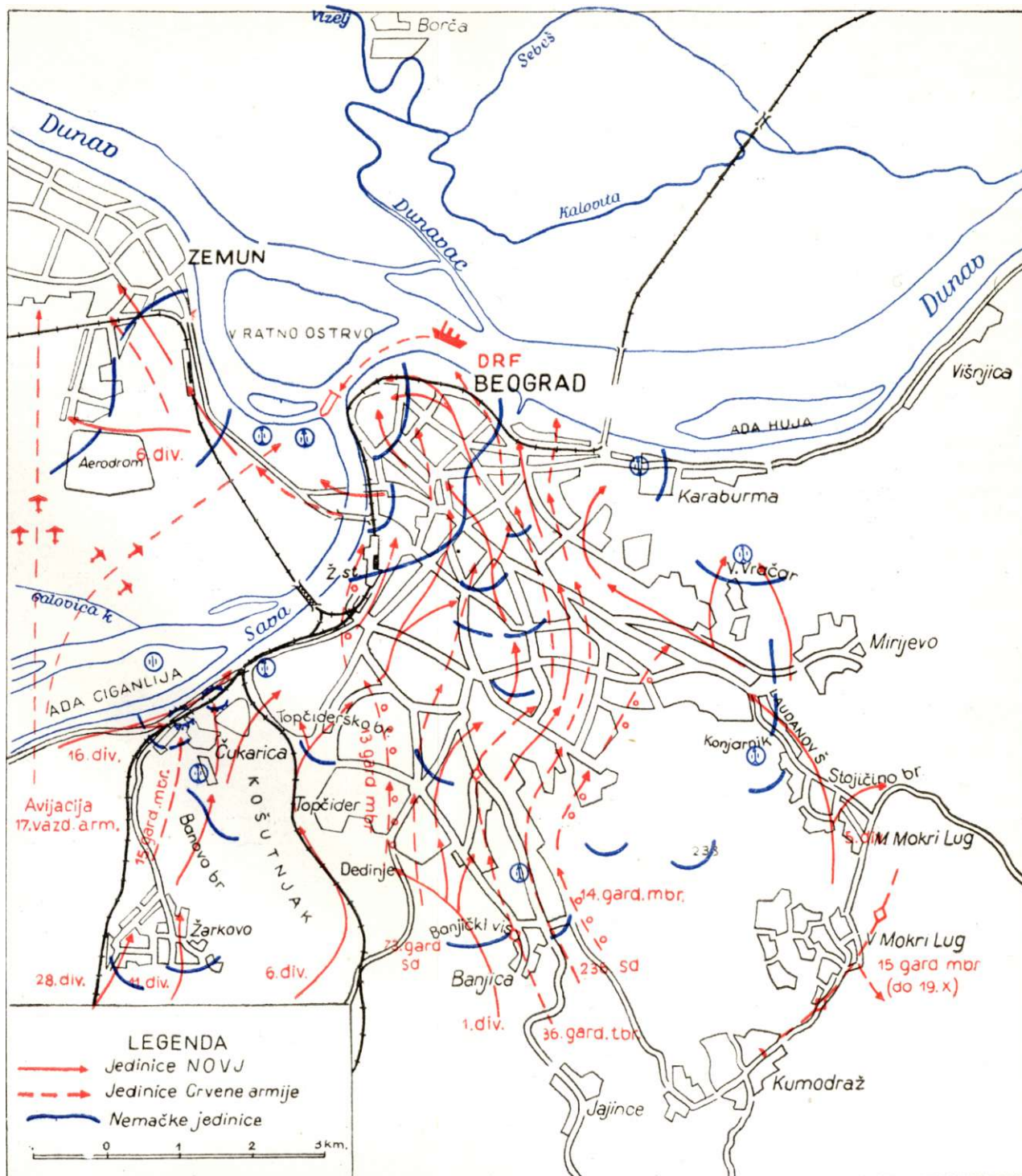
Borba jugoslovenskih iseljenika za međunarodnu afirmaciju NOP-a

Progresivni elementi naših iseljenika u SAD, s poznatim književnikom slovenačkog porekla Lujom Adamičem na čelu, okupljeni oko redakcije lista »Slobodna reč«, formirali su još 1943. Odbor za pomoć NOV Jugoslavije.

Odbor je okupljao oko sebe ugledne američke ličnosti jugoslovenskog porekla (Zlatka Balokovića, umetnika, Nikolu Teslu, naučnika, i druge) i stavio sebi u zadatak da američku javnost upozna sa istinom o borbi u Jugoslaviji. Preko zborova, konferencija i štampe vođena je uporna borba protiv četničkog pokreta s Konstantinom Fotićem na čelu. Dvadesetog februara 1943. na kongresu američkih Hrvata u Čikagu, kome je prisustvovalo preko 1000 delegata iz svih krajeva SAD, istaknuto je jedinstvo jugoslovenskih naroda i usvojena je rezolucija kojom se ukazuje puna pomoć NOB-u u Jugoslaviji. Formiran je Koordinacioni odbor za pripremu opštejugoslovenskog kongresa (koji je održan krajem decembra 1943) i Odbor za sakupljanje

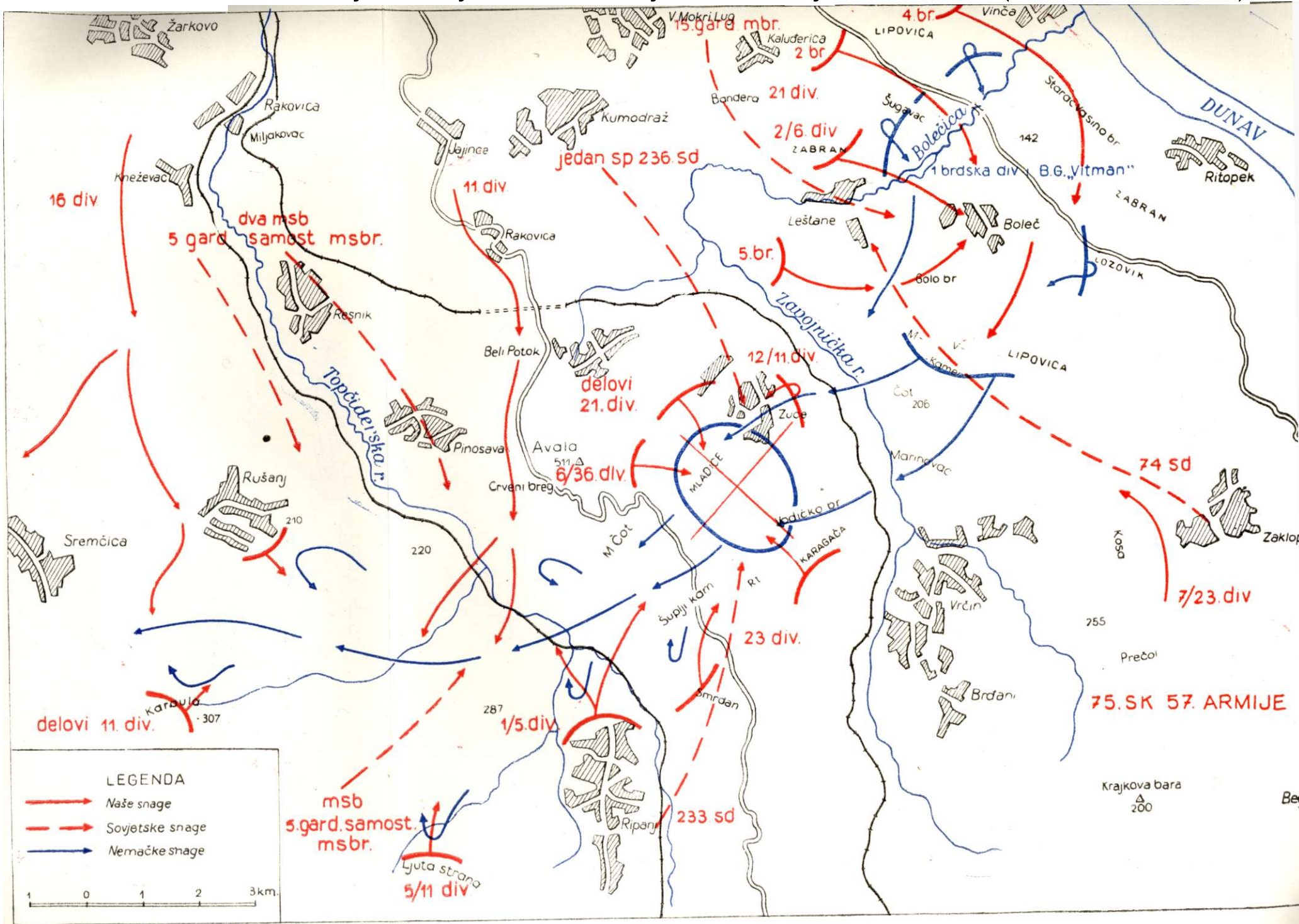
⁴¹³ Konstantin Fotić je 14. oktobra 1944. pisao pismo predsedniku Ruzveltu tražeći da se učini nešto u odbrani prava srpskog naroda. Predsednik Ruzvelt je odgovorio Fotiću 3. novembra, pored ostalog, sledeće: »Naša stalna želja je bila da se jugoslovenske unutrašnje teškoće prijateljski reše na osnovu slobodne volje naroda i uzimanjem u obzir svih grupacija unutar zemlje. Naša vojna pomoć snagama otpora bila je uperena protiv zajedničkog neprijatelja i određivanje te pomoći su odlučivali vojni obziri« (Konstantin Fotić, Rat koji smo izgubili — Tragedija Jugoslavije i neuspesi Zapada, Njujork, 1948, str. 291).

BEOGRADSKA OPERACIJA-OSLOBOEENJE BEOGRADA-(14 20.OKTOBAR 1944)

Slcica br. 21

BEOGRADSKA OPERACIJA-UNIŠTENJE NEMACKE GRUPACIJE OKRUŽENE U REJONU BOLEČ-AVALA (18 - 20. OKTOBAR 1944)

pomoći NOVJ.⁴¹⁴ Rad log jugoslovenskog kongresa zabeležila je i američka štampa, koja je sve više pisala o borbi naroda Jugoslavije.⁴¹⁵ Kongres je pozdravio odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a i, u ime pola miliona američkih građana jugoslovenskog porekla, uputio apel predsedniku vlade i Kongresu SAD da se uskrati pomoć četnicima Draže Mihailovića i zabrane četnički film »Četnik« i list »Srbobran«. Kongres je odlučio da se i dalje sakuplja pomoć za NOV Jugoslavije, i sve naše iseljenike koji nisu bili regrutovani u američku vojsku pozvao je da stupe u borbu protiv fašizma. Odazivajući se pozivu kongresa, oko 19.000 naših iseljenika stupilo je 1944. u savezničku vojsku. Krajem marta 1944. maršal Tito je uputio pismo predsedniku Ujedinjenog komiteta Amerikanaca jugoslovenskog porekla, u kome se u ime naroda Jugoslavije zahvaljuje na pozitivnom radu u korist NOB-a.

Posle sporazuma Tito — Šubašić održan je 22. septembra 1944. u Pitsburgu novi kongres, pod predsedništvom Zlatka Balokovića. Kao glavni zadatak koji je ležao pred »jugoslovenskim Amerikancima«, kongres je istakao pomoć Jugoslaviji. U toku 1944. Ujedinjeni komitet štampao je o borbama naših naroda 19 brošura, s tiražom od 675.000 primeraka. Sakupljeno je 175.000 pari odeće, 306.000 dolara i 9.000 tona materijala za pomoć Jugoslaviji.⁴¹⁶

Krajem juna 1944. formiran je među našim iseljenicima Narodnooslobodilački odbor za Francusku, koji je izdavao svoj list »Nova Jugoslavija«. U celoj Francuskoj formirano je 11 odbora, koji su obuhvatili 2.350 naših iseljenika. Većina ih je aktivno saradivala s pokretom otpora u Francuskoj. Trećeg avgusta formirano je u Alžiru udruženje Francuska — Jugoslavija, koje je nastojalo da okupi slobodne francuske građane u »jedinstveno aktivno prijateljstvo« prema novoj Jugoslaviji.

U Švajcarskoj su juna 1943. naši emigranti formirali Komitet nacionalnog oslobođenja Jugoslavije, koji je preko svog lista »Sloboda« (ranije »Glas slobodne Jugoslavije«) širio istinu o našoj zemlji. Velike su zasluge ovog Komiteta u prihvatanju begunaca iz nemačkih zarobljeničkih logora i njihovog postepenog slanja u našu zemlju.

⁴¹⁴ prema izveštaju ministra unutrašnjih poslova kraljevine Jugoslavije (pov. br. 1849 od 12. aprila 1943), za vreme trajanja kongresa sakupljeno je 73.000 dolara pomoći za NOV Jugoslavije (Arhiv VII — bez reg. broja).

⁴¹⁵ Tako je 3. novembra 1943. Luj Adamič štampao brošuru »Moja rodna gruda« (»My native land«) u kojoj je raskrinkao izdajničku ulogu Draže Mihailovića.

⁴¹⁶ Diplomatski arhiv DSIP, Beograd, sanduk 81 (bez reg. broja).

U jesen 1943. u Italiji je formiran Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije za Italiju, koji je okupljao naše izbeglice, naročito ratne zarobljenike i lica internirana za vreme italijanske okupacije, kojih je bilo ukupno oko 80.000. Zahvaljujući svestranom radu ovog Komiteta većina ovih lica stupila je u NOVJ.⁴¹⁷ Do 1. oktobra 1944. dobrovoljno se javilo za povratak u otadžbinu i stupilo u NOVJ 7.126 lica. Komitet se borio protiv ustaške emigracije, koja je, uz pomoć Vatikana i katoličkog klera, radila u inostranstvu protiv naših naroda. Sem toga, on je sistematski radio na popularizaciji NOP-a i na povezivanju sa demokratskim i naprednim elementima među češkim, francuskim, grčkim, mađarskim i bugarskim internircima i zarobljenicima. Krajem septembra 1944. Centralni komitet KPJ odao je Nacionalnom komitetu u Italiji puno priznanje.

Rad Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na međunarodnoj afirmaciji narodnooslobodilačkog pokreta

U leto 1944. godine međunarodni ugled NOP-a sve više je rastao. Nemačka, pritisnuta na istočnom i zapadnom frontu, bila je prisiljena da drži jake snage i na jugoslovenskom ratištu. Jedinice NOVJ, držeći strategijsku inicijativu u svojim rukama, preduzele su u to vreme velika ofanzivne operacije. Na taj način je jugoslovensko ratište postalo veoma važno, pa se osetila neminovna potreba za sadejstvom savezničkih armija s jedinicama NOVJ. Osim toga, usled sve povoljnijeg razvoja događaja na frontovima, pred saveznike su se u jačoj formi postavljala pitanja u vezi sa budućim uređenjem Evrope. Balkan — posebno Jugoslavija — bio je od izvanrednog političkog interesa za saveznike. Zbog toga su oni još upornije insistirali na obrazovanju jugoslovenske vlade od predstavnika Subašićeve izbegličke vlade i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Početak jula je saveznička komanda u Italiji, želeći da uspostavi tešnji kontakt sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, pozvala maršala Tita da poseti Italiju. Vrhovni komandant NOV i POJ prihvatio je ovaj poziv i 6. avgusta sastao se u Kazerti sa savezničkim komandantom Sredozemlja feldmaršalom Vilsonom. Na sastanku dvaju savezničkih komandanata rešena su

⁴¹⁷ Emigrantska vlada uputila je 16. septembra 1943. iz Kaira u Italiju vojnu delegaciju pod rukovodstvom generala Petra Zivkovića, s ciljem da mobilise što veći broj zarobljenika i interniraca u kraljevsku vojsku. Ova delegacija je svakom oficiru koji stupa u jedinice kraljevske vojske plaćala 5.000, podoficiru 4.000, a vojniku 3.000 lira. Uprkos izdašnim novčanim sredstvima, do 1. oktobra 1944. mobilisano je samo 408 lica, među kojima 176 oficira (Izveštaj kraljevske vlade, Kabinet, pov. br. 174/44, Arhiv VII, bez reg. broja).

mnoga važna pitanja: materijalno snabdevanje NOVJ, sadejstvo savezničkog vazduhoplovstva s jedinicama NOVJ, formiranje vazduhoplovstva NOVJ uz pomoć saveznika, bolnička nega naših ranjenika i formiranje materijalno-tehničke baze u Italiji. Takođe je postignut sporazum o povratku naše mornarice, koja je dotada plovila u sastavu savezničke sredozemne flote. Potom je maršal Tito, 7. avgusta, obišao front savezničkih armija u Italiji i kod Bolsenskog jezera se sastao s komandantom savezničkih kopnenih snaga u Italiji generalom Aleksandrom. Tom prilikom su se sporazumeli o povratku u sastav NOVJ onih Hrvata i Slovenaca iz Istre i Slovenačkog primorja koji su prisilno bili mobilisani u italijansku vojsku, i da se Istra i Slovenačko primorje, shodno odlukama Drugog zasedanja AVNOJ, imaju smatrati operacijskim područjem NOVJ.

Dvanaestog avgusta maršal Tito se u Napulju sastao sa predsednikom vlade Velike Britanije Vinstonom Cerčilom. Na sastanku je potvrđen sporazum sa savezničkim vojnim komandantima o pomoći NOVJ i izmenjena su mišljenja o posleratnom uređenju Evrope i o sporazumu Tito — Šubašić. U razgovorima o još otvorenim političkim i vojnim problemima ispoljila su se različita gledanja. Tako je Cerčil u odnosu na Istru zastupao italijanske interese, a u pitanju budućeg društvenog uređenja Jugoslavije isticao, pored ostalog, svoju koncepciju o seljačkoj bazi buduće jugoslovenske države, o umerenoj agrarnoj reformi, o ustavotvornoj skupštini koja će odrediti oblik vladavine. Ovakvi stavovi Cerčila dominirali su i u zvaničnoj politici britanske vlade u narednom periodu, a naročito u pitanju Istre i Trsta. Ipak su na ovom sastanku, kao i na ranijim sastancima sa savezničkim vojnim komandantima, rešena mnoga značajna pitanja.

Šesnaestog avgusta su na ostrvu Visu nastavljene razgovori između Nacionalnog komiteta i vlade Ivana Šubašića. Delegaciju kraljevske vlade sačinjavali su Ivan Šubašić, Izidor Cankar i Sava Kosanović. Tom prilikom se kraljevska vlada obavezala da će za NOVJ omogućiti prijem materijalne pomoći od saveznika, povesti pregovore o zajmu i najmu u korist stanovništva Jugoslavije, potpuno likvidirati oružane snage u inostranstvu, javno se odreći Draže Mihailovića i njegovih četnika i postepeno u međunarodne organizacije (kao što su Unra, Crveni krst, sindikat i druge) uvesti, predstavnike NOP-a. Osim toga, ona je pristala da ratna mornarica bivše Jugoslavije, koja se nalazila na Malti pod administrativnom upravom komande savezničke flote u Sredozemlju, pređe na Vis, u sastav NOVJ.

Posle ovih razgovora zvanično je objavljena deklaracija koju je Šubašićeva vlada donela na svojoj drugoj plenarnoj

;sednici, 8. avgusta. Ovom deklaracijom vlada se obavezala da će potpuno izvršiti sporazum zaključen u junu 1944. na ostrvu Visu i da priznaje »privremenu upravu koju je postavilo Anti-fašističko veće i Nacionalni komitet«, ⁴¹⁸ obećavajući da će raditi na okupljanju svih demokratskih snaga pod rukovodstvom maršala Tita. U vezi s tim, ona je osudila javno i prikriveno saradivanje sa okupatorom kao najveći zločin i izdajstvo narodnih interesa. Pored toga, na insistiranje Nacionalnog komiteta, ona se takođe obavezala da će raditi na pripajanju Jugoslaviji svih krajeva oduzetih Rapalskim ugovorom. S druge strane, predsednik Nacionalnog komiteta dao je 17. avgusta izjavu u kojoj je istakao da je narodnooslobodilački pokret opštenarodna politička osnova oružanog ustanka, osudio rad ranijih emigrantskih vlada koje su se neprijateljski odnosile prema NOB-u, a ostavku Purićeve vlade ocenio kao preduslov za postizanje Viškog sporazuma, i pozvao sve one koji se nalaze u neprijateljskim formacijama da pristupe NOVJ. Objavljivanje ovih dokumenata imalo je snažan odjek u narodu, naročito među pripadnicima kvislinških formacija, u kojima su disciplina i moral bili već znatno popustili a pojave dezertstva učestale.

Preduzimajući obaveze da radi u interesu konačnog oslobođenja naroda Jugoslavije, vlada je preduzela niz mera koje su išle u prilog daljem jačanju NOP-a. Tako je 29. avgusta, na njen predlog, kralj oduzeo komandu Draži Mihailoviću i priznao maršala Tita za jedinog »vođu jugoslovenskih snaga otpora«. Ovim je zadan odlučan udarac četničkom pokretu i na međunarodnom planu.

Početak septembra 1944. verujući da će, usled savezničkog napredovanja, Nemci napustiti Balkan, britanski vladajući krugovi vršili su pritisak na vladu Šubašića da povede konkretne pregovore s Nacionalnim komitetom u cilju stvaranja jedinstvene vlade. Pod uticajem ovakvih shvatanja, i uz podršku odgovornih ljudi u Engleskoj, Šubašić je 2. septembra postavio pitanje stvaranja jedinstvene vlade. ⁴¹⁹ Maršal Tito je u odgovoru Šubašiću, 8. septembra, istakao da prvenstveni zadatak vlade treba da bude snabdevanje NOVJ a da će ostala pitanja biti rešena kasnije. ⁴²⁰ Britansko ministarstvo inostranih

^{4,8} Službene novine Kraljevine Jugoslavije br. 20 od 25. oktobra 1944. godine.

⁴¹⁸ Šubašić u svom telegramu upućenom maršalu Titu 2. septembra 1944. piše: »Veoma je hitno da se zna, da li će na slučaj da Njemci budu srušeni na Balkanu, biti organizovana jaka jedinstvena vlada. Sa svih strana svi zahtjevaju i očekuju takovu vladu« (Predsedništvo ministarskog saveta, Kabinet, pov. br. 376, 2. septembra 1944, London, Arhiv VII, bez reg. broja).

⁴²⁰ Arhiv VII, bez reg. broja.

poslova vršilo je i dalje pritisak na Subašićevu vladu zahtevajući da u nju uđe Milan Grol, kao čovek odan kralju i monarhiji, i da se sedište vlade premesti iz Londona u Bari. Međutim, Nacionalni komitet se s tim nije složio, jer za to nije bilo nikakvih stvarnih razloga, te je vlada i dalje ostala u Londonu.

Vojno-politički događaji u septembru brzo su se razvijali u korist saveznika. Bugarska je 1. septembra zatražila primirje, a 9-og je Otečestveni front preuzeo vlast i odmah otpočeo reorganizaciju državnog aparata radi stvaranja što povoljnijih uslova za zaključenje primirja. Jedinice Crvene armije izbile su na našu granicu i brzo se, preko istočne Srbije, orijentisale ka Beogradu, a Glavna operativna grupacija NOVJ prodirala, je s juga i zapada, takođe u pravcu Beograda. Svi ti događaji zahtevali su odlazak Vrhovnog komandanta NOV i POJ u Moskvu radi dogovora s vladom SSSR o zajedničkim dejstvima jedinica NOVJ i Crvene armije u Jugoslaviji.

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije morao je tada voditi borbu i za očuvanje onih jugoslovenskih teritorija na koje su već odavno gajene aspiracije od strane nekih susednih zemalja. Prilikom smotre jedinica 1. dalmatinske brigade na ostrvu Visu 16. septembra, Vrhovni komandant NOV i POJ stavio je do znanja javnosti rešenost naroda Jugoslavije da pomognu dugogodišnju borbu naroda Istre i Slovenačkog primorja za prisajedinjenje Jugoslaviji. Javno isticanje našeg stava u vezi s tim pitanjem — koji je našao svoj puni izraz u poznatoj Titovoj formuli »tuđe nećemo, a svoje ne damo« — bilo je neophodno potrebno, jer su zapadni saveznici već tada pokazivali sklonost da u tom pogledu zastupaju neopravdane zahteve Italije. Isto tako jasan i nedvosmislen stav zauzet je i prema zahtevu nove bugarske vlade da se caribrodski, bosiljgradski i trnski srez, na osnovu preliminarnih pregovora 1939. godine s vladom Milana Stojadinovića, pripoje Bugarskoj. Ocenjujući takav stav novog bugarskog rukovodstva kao neosnovan, Glavni štab Srbije stavio je do znanja bugarskim vojnim snagama da odmah obustave formiranje svakog oblika vlasti na toj teritoriji.⁴²¹

⁴²¹ U depeši Glavnog štaba za Srbiju upućenoj 25. septembra bugarskom Generalštabu pored ostalog se kaže: »Neprijatno smo iznenađeni vašim potpuno nepravilnim i neprihvatljivim stavom po pitanju srezova: bosiljgradskog, caribrodskog i trnskog, koji su pre rata pripadali Jugoslaviji. Molimo da primite k znanju da su ti srezovi već sada sastavni delovi savezne teritorije slobodne, demokratske federativne Jugoslavije i da vašim jedinicama i organima izdate odgovarajuća naređenja« (Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta SKJ, inv. br. 6758)-

Vlada u emigraciji, polazeći od svojih klasnih interesa, pune četiri godine vodila je neprijateljsku politiku protiv narodnooslobodilačke borbe. Trošeći narodnu imovinu u inostranstvu, pored ostalog, i za propagandu u korist četnika Draže Mihailovića, ona je stvorila lažnu sliku o stanju u našoj zemlji, zbog čega je borba za međunarodnu afirmaciju nove Jugoslavije bila veoma teška.

Odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a oduzeta su izbegličkoj vladi legitimna prava predstavnika suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao celine. Međutim, u spoljnim poslovima ostala je podvojenost, jer je vlada u inostranstvu, održavanjem diplomatskog kontinuiteta, bila priznata i pomagana od saveznika. Sporazumom između vlade u Londonu i Nacionalnog komiteta na Visu formalno je rešen međunarodni položaj Jugoslavije. Taj sporazum »došao je upravo kao posledica pobjeda koje su izvojevali naši narodi nad okupatorima i njihovim pomagačima. Zato on predstavlja jedan važan korak unapred i u konačnoj likvidaciji podle i zločinačke urote otvorenih i slabo zamaskiranih urotnika, od Nedića i Pavelića do Draže Mihailovića«.⁴²²

Pregovorima na Visu, u Napulju i u Moskvi afirmisala se nova Jugoslavija kao državna zajednica koja je konačno raskinula sa starim društvenim poretkom. Formalno uspostavljanje diplomatskih odnosa između nove Jugoslavije i saveznika usledilo je kasnije, posle formiranja privremene vlade Tito — Šubašić, koja je došla kao logičan nastavak puta započetog pregovorima u drugoj polovini 1944.

⁴²⁸ Peti kongres KPJ, stenografske beleške, Kultura, Beograd, 1949, str. 97.